

СЮЖЕТНИЙ ХРОНОТОП КАЗОК ЛАРИСИ ПИСЬМЕННОЇ

Атрошенко Г.І., Захарчук О.Ю.

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

У статті розглядається художній феномен казок відомої української дитячої письменниці Лариси Письменної. Аналізуються часопросторові координати авторських казок для дітей. Виявляються особливості сюжетного хронотопу на рівні жанрової моделі казки для дітей молодшого віку.

Ключові слова: часово-просторові координати, літературна казка, хронотоп.

Постановка проблеми. Простір і час – провідні категорії у функціонуванні сюжетно-структурної системи будь-якого твору. Теоретична проблема часопростору художнього твору розглядалася у працях П. Флоренського, М. Бахтіна, Д. Лихачова, Ю. Лотмана, В. Гречнева, В. Топорова. Проблеми казкового хронотопу вчені торкалися у дослідженнях, де осмислювалася загальна концепція казки (В. Пропп, Н. Рошияну, В. Кравцов, О. Гарачковська, О. Горбонос, Г. Сабат та інші). Простір і час у художньому мисленні – це універсальна картина людського мислення; Простір – це «філософська категорія, за допомогою якої позначаються форми буття речей і явищ, які відбивають їх співіснування» [5, с. 804]. Жанр казки вимагає традиційного просторово-часового хронометражу, у зв'язку з чим сюжет її контамінується в послідовно-ланцюговому квантуванні оповіді, де фабула розгортається в прямолінійному нанизуванні векторів дії [1, с. 151].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Жанр літературної казки останнім часом викликає особливе зацікавлення з боку літературознавців. Різні аспекти його дослідження репрезентовано в критичних працях В. Бібік, Л. Бондар, Н. Василенко, О. Вовк, О. Деркачової, У. Жорнокуй, В. Кизилової, О. Кицан, Т. Крашеніннікової, Т. Макарової, Л. Овдійчук, Ю. Регуш, З. Родчин, Б. Салюк, В. Соколової, В. Юносової, Ю. Яценко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Літературні казки Лариси Письменної, які, на жаль, ще не ставали предметом системного аналізу, становлять своєрідні казкові повісті в епізодах із цікавою образною палітрою, де сюжетний хронотоп підпорядковується моральним принципам (насамперед перемозі добра над злом), але, разом з тим, саме часопростір визначає побудову сюжету і всю образну їх структуру.

Мета статті – виявлення особливостей сюжетного хронотопу літературних казок української дитячої письменниці Лариси Письменної.

Виклад основного матеріалу. Час у творах Лариси Письменної є немов сумарним, ледве вираженим соціально-історичним періодом, підпорядкованим загальнонародним моральним засадам. Автор не оперує поняттями «завжди» і «всюди». Дія відбувається в конкретний час, у конкретній країні (може бути як реально-існуючою, так і казково-вигаданою: Україна, Країна Казок, країна Заозерного Пралісу тощо), родині (сім'я Василька, Миколчин дід, родина дівчинки Василянки), селі (Степанівці, Лісне), місті (передмістя, центральні вулиці та околиці Києва тощо), у конкретному місці (лісі, школі, іграшковому магазині, садибі тітоньки Марини, зеленій вулиці Дачній, біля воріт будинку злодіїв, галявині осіннього лісу тощо). Час дії у творах теж

«вгадується» доволі легко: найчастіше це – шістдесяті–вісімдесяті роки минулого століття.

Авторські казки Лариси Письменної як деталями самого тексту, так і підтекстом ідентифікують конкретний соціально-історичний хронотоп і національний український колорит. Це реалізується також і в образній палітрі казкової епіки дитячої письменниці.

У казках Лариси Письменної крізь казковий серпанок проглядають обриси цілком реальних стосунків, які склалися в житті героїв. Поетичні образи у кінці казкових повістей переростають у символи: Золотоокий чародій, Біла Ворона із казки «Як Вовк був Невовком», шапка-невидимка із казки «Чому зникла шапка-невидимка?», блакитна Ялинка із «Чарівної гості», Богатир із однойменної казки, прадід Комунар із казки «Я, Сашко та мій молодий прадід» [7].

Як автор літературної казки, Лариса Письменна враховує досягнення сучасної науки і в той же час залишається «доброю старою» чарівницею.

Важливу сюжетну роль у творах письменниці відіграє мотив таємниці. Усі події ніби нанизані на вервечку пригод та історій.

Над усім, що відбувається у казках, витає усмішка доброї людини – автора, який розуміє своїх героїв, любить їх (Л. Кіліченко) [4, с. 258].

У жанрі літературної казки Лариса Письменна, вже відома на той час своїми оповіданнями, повістями, романами, найплідніше працювала у 70-90-их роках ХХ століття. Її казки – породження віку НТР, тому в них немало пізнавальної інформації, поданої в доступній дітям формі.

Цікаві ситуації, в які потрапляють казкові й реальні персонажі, нетрафаретну розв'язку, що настає після низки кульмінаційних точок розвитку подій, спостерігаємо в таких казках Лариси Письменної: «Чарівник на тонких ніжках», «Як у Чубасика сміх украли», «Чому зникла шапка-невидимка?», «Чарівна гостя» та ін.

«Чарівник на тонких ніжках» – це чарівна казка про телевизор, а власне – про останнє дошкільне літо хлопчика, яке він проводив у свого дідуся на лісовому кордоні. Пізнання навколишньої дійсності, спогади старої людини будять у Федька жагу знань. І тут приходить «чарівник на тонких ніжках». Науково-популярні передачі й розповіді дідуся творять разом неповторний світ, де казкове і реальне не має чіткого розмежування.

Варто зауважити, що у казках Лариси Письменної дитина зустрічає чимало наукової інформації, яка подається в доступній формі, як-от:

- казка «Чап-чалап» – із цікавої історії про хлопчика Максимка і його чобітки діти довідуються, з чого виробляється гума;

- «Голубий Олень»: у казці подано широку розповідь про технологію виробництва на трикотажній

фабриці, про різні професії (і це не йде на шкоду художності твору).

Казка «Подарунок Морської Свинки» розповідь дитини-читачеві, як поводитися із цією цікавою тваринкою; ветеринарний лікар Аристархович – один із героїв казки «Як Вовк був Невовком» подасть інформацію про лікування собак, нехай ця собака – справжнісінький Вовк, який у просторі модерної казки перетворився в Невовка.

Казкарка не раз запрошує дітей до участі у вимислі, як-от: «Я хочу, друзі мої, розповісти вам про дівчинку Оленку, що живе у великому й людному місті, про дивовижну пригоду, що сталася з нею. Оленка запевняє, що то щира правда, то чому б нам їй не повірити?» (казка «Голубий Олень») [6, с. 137].

Майстерність Лариси Письменної виявляється у вдалих прізвиськах (правильніше: найменуваннях) казкових персонажів, що вже самі собою виступають дотепною характеристикою (ведмідь Гуп-Туп має прізвисько Медолюб, вовка автор називає Вовцюгою-Волоцюгою, маленьке зайчатко зветься Лапчатко, завжди весела й усміхнена дівчинка Василянка прозивається Веселинкою, маленькі пташки – жар-пташенятами, міцній статурою «тупуватий» винищувач природи – Здоровилом).

У казці «Сап'янці» художній світ максимально наближений до видимого, даного нам у відчуттях, та все ж такий, що існує у нашій уяві, збуджуваний образом. Вже початок казки налаштовує читача на «уявну реальність» [8, с. 51]: «Загубив ведмідь Гуп-Туп-Медолюб свої сап'янці. От були – й нема! Хтозна-куди поділися. І сап'янці старі вже, полатані, та звик до них ведмідь. Шкода!» [6, с. 16].

Неспішний тон розповіді, фольклорні звороти наближають авторську казку Лариси Письменної до народної: «Сам шукав – не знайшов. Звірі шукали – не знайшли... Аж сльозами вмилася... Мов крізь землю провалилися. Пропали! ...Пожурився... та й забувати став. Що вдіеш! Аж тут нове лихо настало... Ніхто віри не йме...» [6, с. 16-17].

А кінцівка казки – несподівана, раптова, змушує читача задуматися і відшукати відповідь на поставлене питання: «І звідки впало таке лихо на ведмедя?». Хоча, цілком можливо, це вже не таке й важке запитання, і відповідь на нього обов'язково знайдеться.

Несподівану кінцівку із, як правило, риторичним запитанням спостерігаємо у казках «Веселинка та її Мурашка» («Ну, друзі, що ви скажете?»), «Я, Сашко та мій молодий прадід» («Ну хоча б цьому повірите?»), «Чому зникла шапка-невидимка?» («І чому вона зникла?») тощо.

Розглядаючи казковий епос Лариси Письменної, чітко розмежовуємо його часові виміри, виявляємо їх суть. Реальний час у казках письменниці – це об'єктивно існуючий часовий лінійний плин, який має протяжність, але не має меж. Це час, як зауважує О. Горбонос, не маргінальний, а такий, який виходить із безмежності й векторно спрямований у безкінечність. Він існує в постійній діахронії і не має реліктового початку й ретроспективного кінця [2, с. 19].

Час казкарки виступає як суб'єктивний фактор: Лариса Письменна, вносячи реалії свого на-

роду, епохи, відображає сьогодення. Вони (реалії) акціально зорієнтовані на інтровертну координацію часу нарації із сучасністю [2, с. 24].

У казках письменниці існує й оповідний час – протяжність і рух розповіді відходить із відправної позиції, що започатковує текст, і існує доти, поки не закінчиться її зміст. Фабульний час безпосередньо пов'язаний із фабулою казки (якщо її вважати канвою сюжету) – це тривалість, довгота, ритміка розвитку подій, про які оповідається. Це часовий вимір, що передає казкові події в хронологічній послідовності.

Сюжетний час у творах Лариси Письменної констатує казкові ситуації, все, що відбувається з героями, фіксує часові координати й позафабульні вставні сюжетні описи, констатації, коментарі казкарки. У своїй суті сюжетний час накладається на фабульний і розширює його межі за рахунок оповідних можливостей автора, що коментує фантастичні події, пов'язує їх із реальністю.

Подійний час відображає рух, часові координати події, ситуації, епізоду. Цей тип часу найпоширеніший у казках Лариси Письменної. Фабульний час співвідносний подійному, адже розгортається на його основі, але ширший, оскільки часово закріплює все, що діється з героями, і може накладатися на декілька подійних часових векторів, кожен із яких висвічує той чи інший випадок, епізод чи інцидент [2].

У казках дитячої письменниці присутній художній час – мистецький засіб оформлення казкового матеріалу. Часто художній і сюжетний часи зливаються, виконуючи обопільні функції.

Варто сказати і про читацький час, який осмислює всі часові ряди казкового витвору й пов'язує їх із реальним життєвим потоком.

У казках Лариси Письменної епічне усвідомлення реального часу, який існує у своїй абстрактності, тече прямолінійно в нескінченність. Оповідний, фабульний, подійний, сюжетний, художній часи нерозривно пов'язані й виявляють себе один в одному.

У літературних казках Лариси Письменної виявляється безпосередній зв'язок із фольклорною основою в способах організації часу й простору: в них представлено традиційні для фольклорної казки хронотопи: темний ліс (Заозерний Праліс), сад (тридев'яте царство), будинок, шлях-дорога, темне підземелля, що відтворюють ціннісну семантику міфу. Конкретизація образів, створених на основі архетипів, реалізується завдяки їх інтертекстуальному наповненню й переосмисленню (Тридуб, Летючий Кінь, Завірюха, Богатир, Крижане Серце, Біла Ворона, Невовк, Золотоокій).

Висновки і пропозиції. Оповідний, фабульний, подійний, сюжетний, художній часи у літературних казках Лариси Письменної нерозривно пов'язані й виявляють себе один в одному. Казки вирізняються багатством етнокультурних образів та мотивів. Етична проблематика вирішується письменницею згідно з традицією, в естетично значущих символах, що знаменують безсмертя й непереможність вічних гуманістичних цінностей. Тому казки Лариси Письменної представляють інтерес для подальших наукових пошуків.

Список літератури:

1. Гарачковська О.О. Жанрова типологія української літературної казки 70-90-х років ХХ ст. / О.О. Гарачковська // Вісник Київського славистичного університету. – 2007. – Вип. 34. – С. 151-156.

2. Горбонос О. Літературна казка як предмет науково-теоретичного дискурсу: жанрово-прагматичний аспект / О. Горбонос // Південний архів. Філологічні науки: зб. наук. праць / [гол. ред. О.В. Мішуков]. – Вип. XXXIV. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. – С. 18-24.
3. Дитяча література. Твори українських письменників II половини XX – початку XXI століть: [навчальний посібник] / упор. Н.І. Богданець-Білокаленко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2011. – 480 с.
4. Кіліченко Л.М. Українська дитяча література / Л.М. Кіліченко. – К.: Вища школа, 1988. – 431 с.
5. Новейший энциклопедический словарь. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1280 с.
6. Письменна Л.М. Казки / Лариса Письменна. – К.: Веселка, 1979. – 245 с., [іл.].
7. Письменна Л. Як Вовк був Невовком: [казки] / Лариса Письменна. – К.: Веселка, 1988. – 97 с.
8. Ткаченко А.О. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства / А.О. Ткаченко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2003. – 448 с.

Атрошенко А.И., Захарчук О.Ю.

Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого

СЮЖЕТНЫЙ ХРОНОТОП СКАЗОК ЛАРИСЫ ПИСЬМЕННОЙ

Аннотация

В статье рассматривается художественный феномен сказок известной украинской детской писательницы Ларисы Письменной. Анализируются временнопространственные координаты авторских сказок для детей. Определяются особенности хронотопа на уровне жанровой модели сказки для детей младшего возраста.

Ключевые слова: временно-пространственные координаты, литературная сказка, хронотоп.

Atroshenko A.I., Zaharchuk O.Yu.

Melitopol Bogdan Khmelnytsky State Pedagogical University

PLOT OF CHRONOTOP OF LARYSA PYSMENNA'S TALES

Summary

The article deals with the artistic phenomenon of the tale written by known Ukrainian children's writer Larysa Pysmenna. It's analyzed the temporal-spatial coordinates of writer's literary tale stories for children. The features of chronotop are shown at the level of genre model of tale for younger children.

Keywords: the temporal-spatial coordinates, literary fairy tale, chronotop.

УДК 811.161.2'373'276.3-055.2

КЛАСИФІКАЦІЯ АДРЕСАТИВ ВНУТРІШНЬОГО МОВЛЕННЯ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (ГЕНДЕРНИЙ ЧИННИК)

Гаврилащук О.Д.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті вперше здійснено класифікацію адресатів мовлення, зокрема внутрішнього мовлення у художніх текстах. Дослідження виконане на матеріалі прозових текстів сучасної української літератури. Усі аналізовані твори написані від першої особи однини. Дослідження проведено із урахуванням гендерного чинника. Зокрема, до уваги взято номінації адресата мовлення, які показують особливості світосприйняття чоловіків і жінок.

Ключові слова: внутрішнє мовлення, внутрішнє мовлення у художньому тексті, зовнішнє мовлення, адресант, адресат, номінація адресата мовлення.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві актуальним є дослідження комунікативних актів з погляду прагмалінгвістики, а також із залученням інструментарію когнітивної лінгвістики. Перспективним у цьому плані є вивчення номінації адресата мовлення як виразника засобу апеляції, зокрема і з огляду на гендерний чинник. Цікавим об'єктом дослідження вважаємо не тільки власне зовнішнє та зображене у художньому тексті зовнішнє мовлення, а й внутрішнє мовлення у художньому тексті, написаному від першої особи однини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні питання функціонування номінацій адре-

сата мовлення, а саме зовнішнього мовлення, детально висвітлено у працях українського науковця М. Скаба: «Прагматика апеляції в українській мові» [4] та «Грамматика апеляції в українській мові» [3]. Учений детально розглядає функції номінацій адресата мовлення [4, с. 30-36] та лексико-семантичні групи найменувань адресата мовлення [4, с. 36-72].

У своїх попередніх дослідженнях [1; 2] ми розглядали особливості функціонування номінацій адресата внутрішнього мовлення у художньому тексті, проте адресат як учасник комунікативного акту був схарактеризований тільки частково.